

הרב צבי א' סלושץ

כבוד התלמיד

"ככל אדם פתקא חזן פבנו ותלמידו"
(סנהדרין קח, ע"ב)

- א -

בעניין "כבוד התלמיד" עסקו מפרשי התלמוד והפוסקים לקבוע במה מתבטא הכבוד שצריך המורה לחלוק לתלמידיו. המקור לכבוד התלמיד הוא במשנה במסכת אבות פרק ד' משנה י"ב:

"ר' אלעזר בן שזוע אומר: יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך".

ניתן להבין דברי ר' אלעזר בן שמוע בשני אופנים.

א. אל תבזה את תלמידך ושמור על כבודו כשם שאתה, המורה-הרב, חביב עליך כבודך שלא יפגע. לפי פירוש זה אין הרב-המורה חייבים לחלוק כבוד ממשי לתלמיד ב"קום ועשה", ואין צריך לומר שאינו חייב להשוות כבודו של התלמיד לכבוד עצמו, אלא חייב להזהר שלא לפגוע בכבוד העצמי של תלמידו. נמצא, שכדי להגיע לחיוב כבוד התלמיד, על הרב או המורה לאהוב אותם ולקרבתם כבניו. עליו לראות תמיד את הצד החיובי שבתלמידיו. גם כשמייסרם לחזור למוטב – ייסרם בנועם וברוך ובסבר פנים של קירבה ואהבה.

הסבר זה למשנה מובא במכילתא לשמות פרשת בשלח מסכתא דעמלק פרשה א', וכך שנינו שם: "פכאן שיהיה תלמיד חביב לפני רבו כפוזתו". לא מדובר כאן על נתינת כבוד לתלמיד בפועל, אלא על חביבותו כלומר שיהיה בעיניו אהוב ונעים, יקר וחשוב.

ב. צריך הרב או המורה לכבד תלמידו ב"קום ועשה" ולהשוות כבודו של התלמיד לכבוד עצמו ולחלוק לו כבוד, ובלבד שגם התלמיד יהיה נעים ואהוב על רבו, או צריך הרב לחלוק לו כבוד בפועל. מקור הסבר זה מצאנו במדרש תנחומא בשלח (סימן כ"ו): "ויואפר עשה אל יהושע בחר לנו אנשים וצא הלחם בעפלך" (שפוט י"ז, ט) – פכאן שיהיה עושה עשה את יהושע תלמידו – כפוזתו. ללמדך דרך ארץ שלא אפר לתלמידו בחר לי אלא בחר לנו. אע"פ שתלמידו היה, עשהו כפוזתו. פכאן אפרו שיהא כבוד תלמידך חביב עליך כשלך".

לפי פירוש זה ישנה הגבלה מסויימת שאין הרב חייב לחלוק כבוד לתלמידיו באותה מידה שמכבדים אותו, שהרי סוף סוף רבו הוא וצריך שתהיה יראת הרב או המורה על תלמידיו. נתינת כבוד גדול כזה לתלמידיו לא תביאם לידי יראת המורה, לכן הזכיר התנא במשנה נתינת כבוד לתלמיד דווקא כי אינו חייב המורה במוראו כגון לקום מפניו. לפיכך יש גורסים במשנה במסכת אבות: "יהי כבוד תלמידך ככבוד

חבנך" (רש"י בפירוש ראשון שם). וכתב על זה שם רבנו יונה: "אינו אומר שיכבד לתלמידו כמו לחברו, כי אינו בדין, אלא כמו שאינך רשאי לגרוע לחברך מכבודו הראוי – כך אין לך רשות לפחות מהכבוד הראוי לתלמידך". מדברי הרמב"ם בפרק ה' מהלכות תלמוד תורה הלכה י"ב משתמע שהרב צריך להשוות כבוד התלמיד לכבודו. וזו לשונו:

"כשם שהתלמידים חייבים בכבוד הרב, כך הרב צריך לכבד את תלמידו ולקרבו. כך אמרו חכמים: יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך".

נמצא שדעת הרמב"ם היא שצריך המורה לכבד את תלמידו ב"קום ועשה" ואף להשוות כבוד התלמיד לכבודו (אבל לא במורא תלמידו כי אין בכלל הכבוד מורא, כפי שכתבנו לעיל).

בעניין כבוד ערך הרב לתלמידו וכבוד ערכו של התלמיד לרבו, נוכל ללמוד מהלכה של גלות לעיר מקלט. הרמב"ם בהלכות רוצח פרק ז' ה"א פסק: "תלמיד שגלה לעיר מקלט, מגלין רבו עמו, שנאמר: 'וחי' [יונס אל אחת מן הערים האל וחי] – דברים ד', מא], עשה לו כדי שיחיה, וחי בעלי חכמה ומבקשה בלא תלמוד תורה כמיתה חשובין. וכן הרב שגלה מגלין ישיבתו (תלמידיו) עמו".

וכתב בספר החינוך מצוה ת"י שהרב בלא תלמידים אין לו חיים, שהחכמה תחיה את בעליה (מקור דברי הרמב"ם במסכת מכות דף י, ע"א).

למדן מהלכה זו שהרב שנפרד מן התלמיד והתלמיד שנפרד מן הרב, יש כאן חסרון בחייהם של הרב והתלמיד, וחייהם חשובים כמיתה. מכאן אנו עומדים על גודל ההשפעה ההדדית שבין הרב ותלמידו. יחס זה נוצר ביניהם כאשר כל אחד מתעלה מהוויתו של חברו.

לכן פתח הרמב"ם הלכה זו במלה "כשם" להורות שבאותה מידה שהתלמיד חייב לכבד רבו, כך באותה מידה חייב הרב לכבד תלמידו. ניתן לומר ששני האופנים שכתבנו בהסבר המשנה, יונקים זה מזה. כלומר אם יהיה התלמיד חביב בעיני מורהו – יחולק לו המורה גם כבוד.

- ב -

לאחר שביארנו גדר חיוב הכבוד, עלינו להבין טעם החיוב שצריך המורה לכבד תלמידו. כי לכאורה לא מצאנו חיוב כזה שיכבד האב את בנו, והרי חז"ל כינו את התלמידים כלפי המורה כבנים לאב. וכך שנינו בספרי דברים לפסוק "ושוננתם לבניך" (דברים ו', ז): "ושוננתם לבניך – אלו תלפידים, וכן באלישע הוא אומר ויצאו בני הנביאים (מלי"ב ב', ג). וכי בני הנביאים היו והלא תלפידים היו? אלא פכאן לתלפידים שקרויים בנים".

רש"י בפירושו לפסוק "ושוננתם לבניך" מוסיף: "כשם שהתלמידים קרויים בניו כך כרצ קרוי אב שנאמר באלישע שקרא לאליהו אבי אבי" (מלי"ב ב', יב).

וכן מבואר במסכת סנהדרין דף יט, ע"ב: "כל העלף את בן חברו תורה פעלה עליו הכתוב כאילו ילדו". וההסבר לזה, כי **תולדות** הנולדים מזרע גופני נקראים **בנים** מצד

הגופים, והתלמידים נקראים בניים מצד החכמה שהוליד להם המורה מכוח הדיבור שהוא רוחני. וכן כתב הרמב"ם בספרו "מורה נבוכים" חלק א' פרק ז': "מי שלימד איש ענין אחד והועילהו דעת כאילו הוליד האיש ההוא, באשר הוא בעל הדעת ההיא". הרי שייחסו חז"ל אב ובן למורה ולתלמיד, ולא מצאנו שיצטרך האב לכבד את בנו כשם שחייבו את הרב לכבד תלמידו.

נתנו רבותינו הראשונים טעמים שונים לחיוב זה של כבוד התלמיד:

א) רש"י בפירושו למשנה באבות מפרש הטעם שיהיה כבוד התלמיד חביב עליך כשלך, "כי אתה מחפאך צו, וברי כבודו כו' כבודך לפיכך דין כו' שיהיה חביב עליך כשלך ככבוד עלמך". כלומר אם המורה שומר על כבוד התלמיד – כבוד התלמיד הוא כבודו של המורה, ובוודאי תלמיד המצליח בלימודים אם נחלוק לו כבוד ברבים – גם המורה מתכבד בכבודו.

ב) הרמב"ם בפרק ה' מהלכות תלמוד תורה הלכה י"ב כתב טעם אחר: "וצריך אדם להזהר בתלמידיו ולאזהבם שהם הבנים המהנים לעולם הזה ולעולם הבא". מלשונו הזהב של הרמב"ם למדנו שהחיוב לכבד תלמידים הוא כי הם גורמים לרב הנאה וקורת רוח כשהתלמידים מקשיבים ויודעים את הנלמד בשיעור. קורת רוח זו מגיעה למורה בעולם הזה שמתכבד בהם וגם מקבל שכר בעולם הבא שהקנה תורה לתלמידיו וקרבים לתורה.

ג) בהלכה י"ג הוסיף הרמב"ם טעם נוסף: "התלמידים מוסיפים חכמת הרב ומרחיבין לבו. אמרו חכמים: 'הרבה חכמה למדתי מרבותי ויותר מחבירי, ומתלמידי יותר מכולם' (תענית דף ז, ע"א). וכשם שעץ קטן מדליק את הגדול – כך תלמיד קטן מחדד את הרב, עד שיוצא ממנו בשאלותיו חכמה מפוארה".

הנה לימדנו הרמב"ם שחיוב זה של כבוד התלמיד נובע מכוח שהתלמידים מחדדים את המורה, ודרך שאלות התלמיד מוסיף המורה חכמה. כשם שהלומד מחברו דבר אחד או אפילו אות אחת צריך לנהוג בו כבוד (אבות פרק ו', ב) – כך גם המורה שהשכיל מתלמידיו צריך לנהוג בהם כבוד.

אלא שעלינו לעיין אם אין סתירה בהלכה זו מדברי רבי יהודה הנשיא בצוואתו הידועה "זרוק מרה בתלמידים" (כתובות דף קג, ע"ב). והרמב"ם בפרק ד' מהלכות תלמוד תורה הלכה ה' פירש צוואה זו שירגז עליהם ויכלימם בדברים, ופסק זה סותר את משנת אבות על כבוד התלמיד. אלא שאין כל סתירה משם: כי מותר למורה להוכיח את תלמידיו בדברים קשים כדי לזרזם שיעיינו טוב בלימודים ויתרחקו מן הטעות והשגיאה. וכך הם דברי הרמב"ם שם: "אבל אם ניכר לרב שהם מתרשלים בדברי תורה ומתרפין עליהם ולפיכך לא הבינו, חייב לרגז עליהם ולהכלימם בדברים כדי לחדדם. ובענין זה אמרו חכמים: 'זרוק מרה בתלמידים'". (אמנם רש"י שם בכתובות לא הבין כך פירוש הצוואה "זרוק מרה בתלמידים", והוא פירש להטיל אימה ושתהא אימת המורה על תלמידיו אבל לא להכלימם בדברים).

מצוואתו של רבי יהודה הנשיא למד הרמב"ם שחייב המורה לכעוס על תלמידיו אם רואה אותם שמתרשלים בלימוד. וכך גם נפסק ב"שולחן ערוך" יורה דעה סימן

רמ"ו סעיף יא. ועוד מקור לדברי הרמב"ם מביא בספר שאלות ותשובות "חות יאיר" שחברו רבי חיים יאיר בכרך (חי בגרמניה 1638-1701, שצ"ח-תס"ב) בסימן קנ"ב. מצאנו שרבי יהודה הנשיא ביזה את תלמידו רבי לוי ואמר לו: "כפדופה ל' שאין לו עוז בקדקדו" (יבמות דף ט, ע"א), ולא חשש להוראת ר' אלעזר בן שמוע "הי כבוד תלמידך חביב עליך". מפני שרבי יהודה הנשיא ידע בלוי שאדם גדול הוא ומופלג בתורה ולא היה ראוי שיטעה, וכשטעה הבין רבי שממיעוט העיון וההשגחה בשיעור טעה ר' לוי, לכן דיבר אליו קשות.

מכאן למד הרמב"ם את פסקו שמותר למורה להכלים בדברים את תלמידיו אם הם מתרשלים בלימוד. אבל בלאו הכי אסור להכלימם וחייב המורה בכבודם של תלמידיו, ולא יכעוס וירגז עליהם אם לא הבינו התלמידים השיעור מפני עמקם של דברים או מפני קוצר דעתם. ומה יעשה המורה אם בכל זאת לא הבינו התלמידים? צריך לחזור על השיעור כמה וכמה פעמים עד שרוב התלמידים יבינו ואז אין צריך לחוש למעט שלא השיגו הבנת השיעור.

בוא וראה כמה צריך הרב או המורה להיות זהיר בלשונו שלא לפגוע בכבוד תלמידיו. ממי אתה לומד? ממשה רבינו ואהרן הכהן. אף שהיו גדולי עולם בדורם ונאמנים וישרים ותורת אמת בפיהם, מ"מ בשעה שהוכיחו את בני-ישראל, שהיו תלמידיהם, בלשון בוטה – נענשו בעונש קשה.

מה אמרו? "...שמעו נא המורים" (במדבר כ', ז). אחד הפירושים למלה "מורים" הוא: "שוטים". וכך פירש רש"י בשם המדרש (במדבר רבה פרשה י"ט, ט): "למורים – שוטים שכן בלשון יוני (או בנוסח אחר: ישכן בכרכי היס") קוראים לשוטים מורים". ומה היה עונשם? "לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם" (שם פסוק יב). וחכמינו במדרש בראשית רבה (פרשה צ"ט, ה) אמרו: "זעליהם הכתוב אומר: 'פסיר שפה לנאפנים וטעם זקנים יקח' (איוב י"ב, כ). ופני שאמר: שבעו נא הצוחים נידונו בשפתותיהם". כלומר, שפתם של משה ואהרן הנאמנים שהייתה בוטה ולא דברו נכונה אל בני ישראל, נענשו ממנהיגותם שלא יביאו את ישראל לארץ ישראל. ואכן דעת רבי אברהם אבן עזרא בפירושו שם לכתוב שעל-פי דרש קדמונינו "החטא היה בעבור שאמר שמעו נא המורים".

מעתה עלינו להבין למה קראו משה ואהרן לתלמידיהם שוטים, והרב או המורה לומד הרבה מתלמידיו כמו שאמר ר' חנינא: "ומתלמידיו יזתן פכולם" (תענית ז, ע"א). ועוד, הרי משה רבינו עצמו חלק כבוד ליהושע תלמידו כמו שביארנו לעיל, ומשם למדו שחייב הרב לכבד תלמידו, ואיך כאן כעסו על בני ישראל תלמידיהם ודברו בגנותם?

אבל כפי שביארנו לעיל, אין כאן סתירה. אם התלמיד נכנע לפני מורהו ומכבדו ומחדד את רבו בשאלות ענייניות שאינו סתם מקשה, אלא שואל שאלות להבנת העניין, ושומע בתשומת לב דברי המורה – תלמיד כזה "מחכים את רבו" שע"י כך מוכרח המורה להעמיק בעניין כדי להשיב לתלמיד כהלכה, וזה מוסיף לו חכמה (ראה אבות פרק ו' משנה ו'). תלמיד כזה בוודאי שיש לכבדו וכל שכן שלא לפגוע בכבודו.

אולם אם התלמיד מתנשא על רבו ואינו מקבל דבריו, ומראה למורה שהוא יודע ומבין טוב ממנו, וזהו שכתב רש"י בשם מדרש רבה (במדבר פרשה יט, ט): "שענו נא הפזרים-פלעדים את פלעדיהם" – לתלמיד כזה מותר למורה להכלימו בדברים. אלא שחזרת השאלה למקומה, מדוע נענשו משה ואהרן על שאמרו לבני-ישראל "שענו נא הפזרים-השוטים", הרי הם היו "מורים את מוריהם"? ניתן להשיב על שאלה זו בשני אופנים:

א. שמשה ואהרן לא הוכיחו דבריהם באמרי נועם, אלא מתוך כעס אמרו "שמעו נא המורים". והקב"ה מדקדק עם אנשים גדולים כמוהם במקום שאין ראוי לכעוס (ראה שמונה פרקים לרמב"ם פרק ד', והובאו דבריו בפירוש הרמב"ן לתורה לפסוק "שמעו נא המורים").

ב. בוודאי אם השומעים הם תלמידים הגונים, תוכם כברם – אין חשש שדברי תוכחה בגנותם של התלמידים ישפיעו עליהם לרעה, כי הם מבינים שלטובתם מוכיחים אותם. אבל לאלה שאינם ישרים בליבותם, אין להוכיחם בדברים בוטים כמו "שמעו נא המורים" – השוטים. כי במקום שכוונת המורה להשפיע על תלמידיו לטובה, ישיג דווקא מטרה הפוכה, ועל כגון זה אמרו: "חכמים הזהרו בדבריכם" (אבות א', יא).